

Nacionalizmus, nemzetpolitikai program, nemzetállam

A nemzeti identitás napjainkban eléggé gyakran használt fogalom. A nemzeti identitást ugyanakkor viszonylag bonyolult napjainkban meghatározni, mivel a fogalom struktúrája gazdag és módosult a történelem folyamán.

A nemzeti identitás lehet egyéni, vagy kollektív. Az etnikai másság egyéni tudatának ugyancsak megvan a maga történelmi fejlődése. A saját etnicitás és a másoktól való eltérés tudatosítására akkor kerül sor, amikor az egyén más etnikai közösséggel találkozik - akár utazóként, vándorló iparosként, gyarmatosítóként stb. A másság megmutatkozik a nyelvben, a szokásokban, a ruházatban stb. A másságnak és a tulajdon identitásnak ez a felismerése kizárólag idegen környezetben kap jelentőséget, illetve idegen környezettel való találkozás esetén. A saját közösségünkben, ahol nincs nyelvi és kulturális másság, nem merül föl önmagunk identifikálásának igénye. Ilyen individuális, egyéni identitás, a másság és a hovatartozás tudata, a történelem folyamán létező tény.

Hasonlóképpen történelmi a kollektív identitás is - a kollektív másságnak a tudata.

Akárcsak az egyéni identitás, mindig ott keletkezik, ahol kollektív etnikumok találkoznak. Szlovákiában ez elsősorban a német gyarmatosítással, illetve a történelmi Magyarországon a szlovák és a magyar etnikum érintkezésével függött össze. Akkor merült föl annak a szükségessége, hogy magukat nevesítéssel különítsék el. Erre az időre esik néhány etnikailag eltérő község megnevezéses megkülönböztetése (pl. Slovenská Lupča, illetve Nemecká Lupča - Zólyom- és Németlipcse). A szlovák városokban általában három etnikai csoport találkozott - a szlovák, a német és a magyar. A városokban tehát kialakul a kollektív nemzeti, illetve etnikai identitás. Ez a lokálisan behatárolt kollektív tudat.

A történelem folyamán azonban fokozatosan sor kerül arra, hogy egy ilyen tudat, az összetartozás és a másság tudata (pozitív és negatív identifikáció) kivétel az etnikai egészre, s kialakul az össznemzeti tudat és az össznemzeti identitás. Mint számos európai nemzet esetében, így a szlovákoknál is, a XVIII. század végén indult meg ez a folyamat. Az Európában lezajlott gazdasági változásokkal volt összefüggésben, az ipari

fejlődéssel, az ipari fejlődéssel, az ipari forradalommal, az úgynevezett harmadik rendnek a politikai életbe való bekapcsolódásával, továbbá a felvilágosulás, majd később a liberalizmus gondolataival.

Ez a történelmi folyamat, amelyet nálunk "nemzeti megújodásnak" neveztek el, nem más, mint a modern európai nemzetek kialakulásának folyamata. Ennek a felismerésnek a következtében történetírásunkban, de még etnológiai kutatásainkban is egy álprobléma keletkezett - a szlovák nemzet XVIII. század előtti létezésének kérdése. Annak céljából, hogy a modern nemzet fogalmát megkülönböztessék a fejlődés korábbi szakaszaitól, a régebbi kor megnevezésére a nemzetiség, illetve a feudális nemzetiség terminus technicust használták. Ez az álprobléma elsősorban ezzel a helytelenül fölített kérdéssel függött össze: *amennyiben a szlovák nemzet a XIX. században jött létre, akkor Szlovákia lakosai a régi időkben nem voltak szlovákok?* Érdekes, hogy a történetírás nem fogalmazta meg így a kérdést sem a feudalizmus idején szétdarabolt Németországban, sem Franciaországban, de még Csehországban sem. Az ily szofisztikusan fölvetett kérdés nem veszi figyelembe, azt, hogy: a) az egyéni és a kollektív identitás lokális szinten már a középkorban is megvolt a szlovákok között, b) a XVIII. század végétől az etnikum fejlődésének folyamatában minőségileg új fázis áll be - a modern nemzet kialakulása. Ilyen értelemben a XVIII. század előtt is lehet szlovák nemzetről beszélni, mivel ez a nemzet meghatározásától függ, mint olyantól.

Az új szakasz tehát, amely a XVIII. század végétől kezdődik, minőségileg új szakaszt jelent a nemzeti közösség történelmi fejlődésében - a modern nemzet kialakulásának szakaszát.

A modern nemzet kialakulási folyamathoz két döntő tényező szükségeltetik: a) létre kell jönnie az össznemzeti kollektív tudatnak, b) meg kell határozni az adott államhoz való kapcsolatot.

Az össznemzeti kollektív tudat fokozatosan alakul ki, az értelmiségnek köszönhetően, az ő felvilágosító tevékenysége következményeképpen. A szlovák történetírásban az embereknek ezt a csoportját általában "nemzetébresztők"-ként szokás emlegetni. Az össznemzeti tudat területiális és szociális értelemben egyaránt egy közös program alapján teremődik meg. Ez a közös program eleinte nyelvi és kulturális jellegű. Fokozatosan kap szociális, gazdasági, végül pedig politikai dimenziót. A nemzeti politikai program kialakítása és a nemzeti közösséggel való elfogadtatása e folyamat csúcspontja, s azt jelenti, hogy a modern nemzet programját tekintve is végleg kialakult. A szlovákok esetében erre a XIX. század derekán kerül sor. A Štúr által kidolgozott és propagált program - a szlovák nemzeti és területi autonómia - a különböző térségek és társadalmi hovatartozású szlovákok számára egyesítő erővé vált. Meg kell jegyezni, abban az időben volt még Szlovákia területén - a történelmi fejlődés következtében - olyan területek, ahol a nemzeti mozgolódás nem hagyott nyomot. Ez azonban így alakult a többi európai nemzet esetében is.

Egy nemzeti közösség a fennálló államhoz fűződő viszonyának alapján is modern nemzeté alakulhat. Elvben ez a viszony kétféle lehet: centripetális és centrifugális. Amennyiben az állam elismeri a nemzeti közösséget, amennyiben saját fejlődésének pilléreként tekint rá, tehát pozitív lesz a nemzeti közösségnek az államhoz fűződő viszonya, abban az esetben a fennálló állam elősegítheti a modern nemzet és a modern

nacionalizmus gyorsabb kialakulását. Amennyiben viszont ez a nemzeti közösség centrifugálisan viszonyul a létező államhoz, tehát elutasítja azt, úgy az államnak ezt az elutasítását éppen a nemzet és a nemzeti politikai program formálódásának a folyamata siettetheti.

Csupán ködös elképzeléseink és hipotéziseink vannak arról, hogy szervezkedett a történelem előtti korokban a társadalom. Még ha lenne is elfogadható feltételezésünk arról, hogy az ősközösségi társadalom vérségi, törzsi szövetségekből alakult, a történelmi időkben már olyan állammal találkozunk, amely ezeket a törzsi kereteket túllépte. Az államok, az ókoriak is, területi elven alapszanak. A modern korban a nemzet mint a törzsi, etnikai közösség magasabb formája, újra államra tart igényt. Megjelenik a nemzetállam eszméje. Minthogy azonban a már létező államok rendelkeznek a maguk hagyományaival és tulajdon belső erejükkel, s minthogy a migráció Európában eltörölte az etnikai határokat, a tiszta nemzetállam eszméje megvalósíthatatlan, s csupán különféle hibridek keletkezhetnek, mégpedig a territoriális és az etnikai elv kombinációja alapján.

A szlovák nemzet formálódásához fontos keretet biztosított a történelmi Magyarország. A történelmi magyar állam megalakulásának első szakaszában még hatott a nagymorva tradíció, ám annak nem lehetett elég kreatív ereje. A történelmi Magyarország határainak kialakulása után fontos szerepet játszott, hogy a szlovák etnikum az államhatárok révén elszakadt a hozzá legközelebb álló nyugati szláv nemzetektől - a csehektől és a lengyelektől. A történelmi Felső-Magyarország nyelvileg jelentősen heterogén lakossága a határok megvonásával leválasztódott a közeli nyugati szlávok-

tól, a magyar etnikum pedig az ország többi lakosától is elhatárolta. Egyedül a ruszinok voltak az a közeli etnikum, akik a szlovákokkal közvetlen kontaktusban, egyazon államközösségen belül éltek. Így alakult ki az a keret, amelyben kiteljesedésnek indult a szlovák nemzeti identitás.

E folyamat fokozatos volt. A szlovákok hosszú évszázadokon át éltek pozitív viszonyban az állammal, s a "hungarus" (uhorské) hazafiság egyik meghatározó tulajdonságuk volt. A történelmi Magyarország - Hungária - Uhorsko mint keresztény és soknemzetiségű állam befolyásolta a szlovákokat, ők pedig részt vettek az állam fölvirágztatásában, akárcsak a többi etnikum. Az össznemzeti tudat nem csupán a szlovákok esetében hiányzott, hanem a többi etnikai csoport esetében is. A szó modern értelmében vett nacionalizmust nem lehet a középkorba transzplantálni. Ott egyszerűen nem volt helye. Adódtak nemzetiségi villongások és konfliktusok, melyeket dokumentumok őriztek meg. Ezek azonban helyi és lokális konfliktusok voltak, s nem lehet nacionalista jelleget tulajdonítani nekik.

Nacionalista szempontból nézve a történelmet, a szlovákok számára több évszázad mutatkozott "halottnak". A valóságban azonban Szlovákia és a szlovákok gazdag, nemegyszer viharos "történelmi életet" éltek. Ennek a történelemszemléletnek tipikus megszólaltatója Július Botto könyve, a *Slováci. Výchvin ich národného povedomia* (A szlovákok. A szlovákság nemzeti tudatának fejlődése). A szerző a Nagy Moráviával kezdi, majd kihagyva néhány századot az ún. megújulás korától kezd a szlovák öntudattal és a szlovákok történelmével foglalkozni. Ebből a koncepcióból született a "nemzeti megújulás" szlovák,

végző soron pedig cseh meghatározása. A nemzeti történelem a XVIII. századig úgy rajzolódik elénk, mint valami évszázados álom ideje. Csak a modern korban, a nemzeti "ébresztők" hatására ébredt föl a nemzet hosszú álmából s kezdett nemzeti életet élni. Ez a nacionalista koncepció jelen társadalmunkban hosszú életűnek bizonyult, s eltorzítja a történelmi fejlődésről, mint folyamatról, kontinuitásról alkotott szemléletet.

A modern szlovák nemzet kialakulásának folyamata elvben ugyanúgy zajlott le, mint a többi európai nemzet esetében. A séma, amelyet M. Hroch dolgozott ki, elvben alkalmazható szinte valamennyi nemzeti mozgalomra, még ha a séma csak séma marad is. A történelmi Magyarországon zajló szlovák nemzeti mozgalom ugyanakkor néhány sajátosságot mutat. Az egyik, a régi Magyarországra nézvést legkülönlegesebb vonás, melyet máig kevésbé vettek tekintetbe, a korai magyar nacionalizmus megléte. Ez még azelőtt fölkaparta a mélysegeket a soknemzetiségű történelmi Magyarországon, mielőtt napvilágot láttak volna a felvilágosodás és Herder gondolatai. A magyar nacionalizmus nemesi elmélete szerint a magyar államnak nem soknemzetiségűnek kell lennie, hanem magyar államnak, melyben a többi lakos - a nem magyarok - másodrendű, nem teljes jogú polgárok lettek volna. Ezek ellen a nyíltan hangoztatott elméletek ellen szlovák részről tiltakoztak, s több publikáció jelent meg, részben védekező, részben a szlovák nemzetet dicsőítő, mely nemzet hagyományai a XVII. században kezdődtek s egészen a XIX. század végéig tartottak. Ezért talált előkészített talajra a szlovák értelmiség körében a nemzeti agitáció, s az európai ideológia ugyancsak termékeny talajra letek itt.

A szlovák nemzeti mozgalom a legfejlettebb európai nemzeti mozgalmakkal egyidejűleg fejlődött, s színvonala, valamint lefolyása nem csupán a cseh nemzeti mozgalommal, hanem a németországi és a lengyelországi eszméramlatokkal is összevethető. A vízvázalató, amikor a szlovák nemzeti mozgalom fokozatosan és egyre észlelhetőbben lemarad, a dualizmus időszaka. A szlovákok már a XIX. század derekán rendelkeztek nemzeti politikai programmal, melynek megvalósításáért fegyvert fogtak 1848-49-ben. A forradalom leverése nem fékezte le teljesen a nemzeti fellángolást - memorandumban fektették le a szlovák államjogi programot, s megalakult a Matica slovenská.

A dualizmus alatt a magyar kormány és a fővárosi hatalmasságok tervszerűen és céltudatosan kezdték megvalósítani a magyarosítást, mely elsősorban a szlovák értelmiséget és a középvetető rétegeket vette célba. Ennek következtében a szlovákság fokozatosan elidegenedett a magyar államtól, s a nemzeti mozgalomban a centrifugális tendenciák kezdtek felülkerekedni, noha hivatalosan egészen az első világháborúig a program a memorandumban megfogalmazott, a történelmi Magyarországon belüli autonómia maradt.

A centrifugális tendencia az első világháború éveiben érte el tetőfokát, amikor kedvező nemzetközi feltételek keletkeztek. 1918-ban a szlovákok elhatározták, hogy kiválnak a történelmi Magyarországból, s közös államot alapítanak a csehekkel. Ennek a döntésnek a jelentősége máig nincs kellőképpen megvilágítva a szlovák közvélemény előtt. Az a nézet uralkodik ugyanis, hogy ez egy magától értetődő és logikus kibontakozása volt az addigi fejlődésnek. Mint hogyha a szlovákok a Nagymorva

Birodalom szétesése óta mást nem óhajtottak volna, mint ez a megoldást. A valóságban egy igencsak forradalmi és elvi változásról volt szó a szlovák politikában.

1948-al csúcspontot ért el Szlovákia számára a XIX. század. A nemzeti fejlődés, amely a mostoha Magyarországon leküzdhetetlen akadályokba ütközött, elvi döntésre jutott: Magyarországon kívül keresni a helyét. Ezt a döntést a szlovákok valamennyi jeles politikai képviselője, valamint a szlovák nemzet többsége elfogadta, amint arról K. A. Medvecký értékes monográfiája, továbbá a levéltári dokumentumok tanúskodnak. Ezt a döntést, amely megtört egy ezeréves hagyományt, nem volt könnyű meghozni, s csak egy öntudatos, szuverén nemzet fogadhatta el.

Az első csehszlovák köztársaság valósága egy kicsit más volt, mint az eredeti szlovák elképzelések. Az első köztársaság voltaképpen fölülmúlta a szlovák várakozásokat a kultúra és az oktatás terén. A probléma politikai területen adódott. A szlovákokat fokozatosan a szlovák autonómia gondolata kezdte foglalkoztatni. A autonómia - ez hagyományos szlovák politikai program volt. A centralista állam modelljével szemben szlovák oldalon egy olyan modell állt, mely szerint Szlovákiában széles jogkörrel rendelkező saját nemzetgyűlést és kormányt kell létrehozni. Azok az elégedetlenségek, amelyek Szlovákiában az első köztársaság végéig megnyilvánultak, az állam belső elrendezésével függtek össze, s nem az

államnak, mint olyannak a létével.

A nemzet identitásának problémáját szélesebb összefüggéseiben is szükséges vizsgálni. A XX. századi Európa történelmére az autokrata, totalitárius rendszerek és a demokrácia közötti harc jellemző. A demokratikus mozgalom, amely már a XIX. század végén megindult, különböző szándékú antidemokratikus erők fokozott ellenállásába ütközött. Valamennyi nemzet esetében e szélesebb keretben zajlott a nemzeti mozgalom. A nemzeti identitás sehol sem létezik "magánvalóként", mindenütt interakcióba lép a történelmi folyamattal. Nagyon fontos a nemzeti mozgalom belső értékeinek megismeréséhez, milyen mértékben tükrözi e mozgalom korának igényeit. A nemzeti identitás mindig konkrét történelmi összefüggések között létezik, és személyes kapcsolatban a korrallal s annak irányával. Ha a demokratikus mozgalmat pozitívnak és progresszívnak minősítjük, akkor meg kell válaszolnunk azt a kérdést is, milyen mértékben van összhangban e demokratikus mozgással a nemzeti mozgalom és a nemzeti program. Ha a nemzeti közösség elfordul a tágabb értelmű feladatok elől és kizárólag a saját közösségére összpontosít, szükségszerűen kezd degenerálódni és eltorzulni. Mert ahogy a nemzetnek is csupán akkor van értelme, ha léteznek más nemzetek is, a nemzeti programnak sem lehet értelme "önmagában" és önmagáért, hanem konfrontálnia kell a szélesebb közösséggel.